

Bírálat

Antal Tamás : „A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium története (1867-1944/45) című
MTA doktori értekezéséről

Az MTA Doktori Szabályzatának 37. § 1., 2. és 3. bekezdése szerint „A hivatalos bíráló részletesen értékeli a doktori mű tudományos érdemeit, annak újdonságát, érdemeit és hiányosságait, valamint azt, hogy hiteles adatokat tartalmaz-e. Ennek alapján tételesen nyilatkozik arról, hogy a mű mely téziseit fogadja el új tudományos eredményként és melyiket nem, végül, hogy a doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartja-e vagy sem.”

Általános megjegyzések

A bíráló szorosabb területétől eltávolodva említeni kell, hogy az értekezés 2022-ben a Pólay Elemér Alapítvány kiadásában jelent meg. Ilyen esetben, amikor a jelölt publikált kötettel pályázik, a bírálóban nehéz elkülöníteni a szerzői és az ezen túli kiadói szellemi hozzájárulást. Ebben az esetben viszont – mivel a kiadványon szakmai lektori közreműködés nincs regisztrálva – megállapítható, hogy külső alkotói (tehát a lektori és egyéb érdemi kiadói szerkesztői) tevékenység nem teszi kérdéssé a szerző kizárólagos alkotói státuszát. Az értekezés terjedelme, bár a könyvként beadott pályázati mű esetén nincsenek terjedelmi korlátok, nem haladja meg a kéziratos formára előírt mértéket. A kiadói műszaki szerkesztés nyomán viszont a szerzői szöveg stiláris kontroll alá került, így az értekezés véleményezése során erre külön nem térek ki.

A szerző az értekezés benyújtása előtt, 2018-ban jelentette meg „*Az Igazságügyi Minisztérium története (1867-1944) Fejezetek a polgári kor évtizedeiből*” című 327 oldalas könyvét, melyet a doktori tézis az értekezés első változataként említ. Ebben a műben a felhasznált levéltári iratok rendkívüli egyenetlensége miatt a szerzőnek a tárgykör kronologikus feldolgozására nem volt lehetősége, ezért a minisztérium szervezettörténetét tematikus rendben tekintette át. A könyv a hazai törvénykezés történetével foglalkozó jogtörténetesek részéről kedvező fogadtatásban részesült. A tárgykörben született recenziók főleg az addig ismeretlen, és – különösen a két világháború közötti időszak közjogi szemléletét dokumentáló – eredeti források jelentőségét emelték ki. A 2018-ban megjelent mű több mint 200 oldalon eddig ismeretlen levéltári dokumentumokat, hivatali jegyzőkönyveket és kiemelt történeti értékű bizalmas leveleket tartalmazott.

A négy évvel később megjelent jelen értekezés ehhez képest jelentős tartalmi változást mutat. A szerző az átdolgozás során arra tett kísérletet, hogy az előző művében még nem közölt, még fel nem tárt levéltári kútfők, újabb saját kutatások, továbbá az időközben megjelent szakmai közlemények segítségével áttekintse az igazságügyi igazgatás minisztériumi szintjének polgári kori helyzetét. Az értekezés már nem tartalmazza a korábbi források teljes szövegét, azok közül a legfontosabbak a törzsszöveg tartalmát gazdagítják. Az első kiadás 80 oldalas összefoglalója helyett az átdolgozott kétszáz oldalas verzióban már nagyobb szerepet kaptak a tudományelméleti és módszertani kérdések, továbbá a két világháború közötti minisztériumi tevékenység alkotmányjogi vonatkozásai.

A korábbi mű továbbfejlesztésére irányuló folytonos szerzői aktivitást számos tárgybeli tanulmány igazolja. Ezek között a legfontosabbak:

A bírói függetlenség megtörése Magyarországon: az 1948. évi XXII. tc. elfogadása. In: Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse volup-tas. Szerk.: Peres Zsuzsanna, Bathó Gábor. Budapest, 2021. 25–35. p.; *A magyar igazságügyi jogalkotás felkészülése a második világháborúra (1938–1941).* In: Jogtörténeti Szemle. 2020/4. szám. 1–10. p.; *A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium bizalmas ügyeiből – I. rész: Hadiállapot, forradalmak, konszolidáció.* In: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás. 2020/3. szám. 144–175. p.; *A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium bizalmas ügyeiből – II. rész: A közjogi provizó-rium első évtizede.* In: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás. 2020/3. szám. 176–207. p.; *A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium bizalmas ügyeiből – I. rész: Hadiállapot, forradalmak, konszolidáció.* In: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás. 2020/3. szám. 144–175. p.; *A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium bizalmas ügyeiből – II. rész: A közjogi provizó-rium első évtizede.* In: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás. 2020/3. szám. 176–207. p.; *A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium Vladár Gábor megbízatása idején.* In: Jogalkotás és kodifikátorok. (Vladár Gábor emlékülés) Szerk.: Révész Béla. = Lectiones Iuridicae 15. Szeged, 2016. 47–54. p.; *Az igazságügyi osztály létrejötte a felelős magyar minisztérium szervezésekor (1848/49, 1867).* In: Diké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyó-irata. [elektronikus folyóirat] 2022/2. szám. 3–11. p.; *Challenges for the Administration of Justice in Hungary during World War I (Based on selected documents).* In: Centenaria. Ende des langen 19. Jahrhunderts. The End of the 'Long' 19th Century. = Lectiones Iuridicae 27. Hg.: Elemér Balogh. Szeged, 2020. 9–16. p.; *Fragments from the Work of the Hungarian Ministry of Justice during the World Wars.* In: Jogtörténeti Szemle. 2021/Special Issue, 1–8. p.; *Ministers of Justice in Hungary during the Austro-Hungarian Monarchy.* In: Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ). Hg: Thomas Olechowski et al. (Verlag: Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) 2020 (Band 10), Heft 2. 333–341. p.

A jogtörténészek előtt közismert Antal Tamás kiemelkedő szakmai és publikációs tevékenysége, amely alapvetően a hazai igazságszolgáltatási rendszer történetének feltárására irányul. A fentiek alapján megállapítható, hogy az értekezés tárgyköröként választott, a korábbi munkáinak tematikáján túli monográfiája is tudatosan tervezett, átgondolt tudományos tevékenység eredménye. A 2018-ban megjelent könyv egy addig feltáratlan tudományos részterület forráskörének feltárásaként, előtanulmányként, alapozó műnek tekinthető, melynek részterületein a pályázó módszeres tudatossággal dolgozott tovább és 2022-es művében ezeket az eredményeket – kiegészítve az időközben megjelent szakirodalmi feldolgozásokkal – összegezte. Az átdolgozás során a pályázó figyelembe vette az MTA doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeket.

A szerzői témaválasztás, forrásbázis

Az akadémiai doktori értekezés célkitűzése az volt, hogy az igazságügyminisztérium működését olyan mértékben tárja fel, hogy ezáltal ne csak új tények váljanak megismerhetővé, hanem általuk megalapozott következtetések legyenek levonhatók az igazságügyi szaktárcának – mindenkori vezetőinek, tisztviselőinek – az alkotmányos közjogi keretek között elfoglalt helyéről és kifejtett igazgatási, jogpolitikai tevékenységéről, valamint a polgári kori parlamentarizmussal és jogállamisággal fennálló – nemegyszer ellentmondásos – viszonyáról.

Az értekezés címe „*A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium története (1867-1944/45)*” azonban túlzott és csaknem teljesíthetetlen ígéretet tartalmaz. Szerintem helyesebb lett volna megtartani az előző könyv megszorító alcímét, hiszen viharos történelmünk adott időszakának minden részeleme sajátos szervezeti, személyi és alkotmányjogi karaktert mutat és elemenként is monografikus feldolgozást igényel. Ráadásul (lényegében a szerző említett művén kívül) ebben a tárgykörben megalapozó elő-és résztanulmányok nem állnak rendelkezésre. Irányadó lehetett volna a könyv III. részének címe, amely „*Fejezetek a minisztérium közigazgatási*

tevékenységéből” megfogalmazással utalt a tárgykör reális feldolgozási esélyeire. Ezzel együtt – ismerve a vonatkozó források egyenetlenségét, azt a veszteséget, melyet az 1956-os levéltári tűz okozott – önmagában is értékelnünk kell a töredékes anyag feltárását és értő összegzését. A szerzői forrásbázist elsősorban az Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának hiányos fondjai és a Csongrád Megyei Levéltár főügyészrségi iratai képezték. Az értekezés szerzője 230 szakkönyvet használt fel, ebből 61 az értekezés közzététele előtt öt évvel jelent meg. Az idegen (angol és német) nyelven megjelent és hivatkozott közlemények száma 23. A hivatkozások száma 661.

Az értekezés szerkezete

Antal Tamás az igazságügyi minisztériumok szervezésére, belső struktúrájára és személyzetére vonatkozó legfontosabb adatokat, a fontosabbnak ítélt igazságügyi miniszterek életrajzeit és a polgári és büntetőjogi kodifikációk legfontosabb eredményeit tekintette át. Az értekezés két tematikus részből, és egy harmadik, „vegyes” tematikájú szerkezeti egységből áll. A mű igazolja, hogy a polgári kor igazságügyi kormányzatának belső szervezete a folyamatosságot, a felhalmozott tapasztalatok továbbadására alkalmas stabilitást mutatja. A szerző igazolja, hogy ebben a kormányzati szervezetben képződött és öröklődött egy magas színvonalú igazságügyi kultúra Magyarországon, amely a polgári kor egész időszakában ellensúlyozni törekedett a közigazgatás-központú hatalmi törekvéseket is.

A terjedelem negyedét kitevő I. rész címe a *Szervezés és szervezet*, de itt kapott helyet a szaktárca 14 vezetőjének életútját áttekintő tíz oldalnyi részfejezet is.

A minisztérium belső szervezetének hatásköri rendje és az ügyosztályok alakulása jól jelzi az egyes történelmi korszakok politikai-társadalmi karakterének módosulásait is. A szerző azt is láttatja, hogy miként alakította-módosította egy-egy koncepciózus miniszter (főleg Szilágyi Dezső, Balogh Jenő) a belső hivatali apparátusát. A minisztérium belső szervezetének és hatáskörének bemutatása alapvetően leíró jellegű. Nem vitatható azonban a vonatkozó részek közigazgatás-és hivaltörténeti hasznossága. Minden esetre szerencsésebb megoldás lehetett volna, ha az egyes ügyosztályok ismertebb közreműködőit és a szervezeti egységek létszámadatait ebben a fejezetben olvashatnánk. Kétségtelen azonban, hogy ezt az igényt egy monográfia-terjedelmű archontológiai mű elégíthetné ki; ennek szükségességére egyébként a szerző is utalt. *A jogállás, alkotmányos felelősség* című tartalmi egység inkább a mű elejére kívánczik, hiszen a miniszteri működés alkotmányos kereteire utal. Ebben a részben egyébként jól érvényesül a szerző jogi szakismerete, a megírt fejezet hasznos adalékokkal szolgál a köztörténetek számára is. Az 1848-as időszak szervezeti viszonyainak bemutatásánál Urbán Aladár munkáinak említése indokolt lett volna.

A miniszteri életutak bemutatása is rendkívül tanulságos. A terjedelem okán ebben a részben szerzőnek önmegtartóztatást kellett tanúsítania, hiszen számos, kiváló miniszter kerülhetett volna még a könyv lapjaira. Az értekezés 204. oldalán közölt miniszteri listához kiegészítésként megjegyzem, hogy 1848. szeptember 12-től tizenhat napig Batthyány Lajos is ellátta igazságügyminiszteri feladatokat.

A szerző álláspontja szerint a dualizmus időszakában az igazságügy vezetésére zömmel tudós miniszterek gyakoroltak pozitív hatást, míg a két világháború közötti időszakban a politikusi habitusú miniszterek játszottak meghatározó szerepet a korabeli judikatúrára. Miközben történetileg létjogosultnak tekinthető a felosztás, említést érdemel, hogy némely esetben nehéz

eldönteni, hol húzódik a választóvonal, hiszen pl. Horvát Boldizsár kevésbé volt tudós, miközben kiváló politikai érzékel mentette meg a bírói hatalomról szóló javaslatát a heves ellenzéki támadásoktól. Ugyanakkor pl. Szilágyi Dezső akadémiai (tudósi) beállítottsága is erősen megkérdőjelezhető. Maga Csemegi Károly is méltatlankodva említette, hogy az ő Akadémiai tagságát opponálták, miközben az „egy sort sem író” Szilágyi Dezső tiszteleti tag lett. A hazai polgári időszakban negyvenkilenc igazságügyi miniszter volt, így minden válogatás, csoportosítás felveti azt a kérdést, hogy miért maradtak ki mások, pl. Vázsonyi Vilmos. A szerző javára szól, hogy alapos névmutatót készített, így az értekezésben mind a negyvenkilenc korabeli igazságügyi miniszter tevékenységére találunk hivatkozást. Szép történeti feladat lesz a minisztérium hivatalnoki karát érintő teljes archontológia összeállítása, amely a felsorolt szervezeti egységek személyi háttérét, a központi igazságügyi apparátus személyzeti kérdéseit foglalja össze. Ennek összeállításához a szerző ebben a művében megtette a kezdő lépéseket.

A szakminisztérium és a minisztertanács viszonyának áttekintése a tárgyhoz szorosan kötődő, fontos része az értekezés első részének. Ebben a tárgykörben is olvashatunk eredeti megállapításokat, a töredékes levéltári források alapján levont megalapozott következtetéseket. A kérdés már 1867-ben felmerült, és különösen Tisza Kálmán időszakában okozott kormányon belüli feszültségeket. Az értekezésben viszont 1897-től találunk erre vonatkozó elemzést, de a szerző érdeme, hogy a kormányzaton belüli vitákról eddig feltáratlan levéltári forrásokat használt, és kiváló útmutatással szolgált a témakör alaposabb kutatásához.

A II. rész húsz oldal terjedelemben a minisztérium jogalkotási tevékenységét (a címet kissé pontosítva: a jogalkotásban való közreműködését) tekinti át. Az értekezés ezen része alapvetően a rendeleti normák példaszerű bemutatásával, a szakirodalmi művek megállapításainak összegzésével és – több esetben – udvarias korrekciójával történik. A trianoni békeszerződés nyomán bekövetkezett kényszerű szervezeti változások és normabeli módosulások ilyen mélységben más jogtudományi feldolgozásokban nem olvashatók.

Az értekezés legterjedelmesebb tartalmi egysége a száz oldalnyi III. rész. A minisztérium közigazgatási tevékenységéről szóló összefoglalásban számos olyan dokumentumot ismerhetünk meg, amelyek révén a hazai igazságszolgáltatás egyes vitatott kérdései árnyaltabb megvilágítást kaphatnak. Megismerhetjük azt a példa nélküli infrastruktúra-fejlesztést, igazságügyi célú építkezést, amely a dualizmus második felében zajlott. Napjainkban is tanulságos olvasmány az igazságszolgáltatás törvényességi főfelügyeletéről szóló fejezet, melynek illusztrálásaként a szerző számos egyedi példát is említ. Eredeti megállapítások olvashatók a Tanácsköztársaság alatti bírói tevékenység kivizsgálásáról, a közreműködőkkel szemben alkalmazott szankciókról. A minisztérium tevékenységét felvillantó fragmentumok is tanulságosak, és jól érzékeltetik az adott korszak különös eseményeit (hadiállapot jogi vonatkozásait, a király jogállásával összefüggő vitákat, a békekötés intimátumait).

Álláspontom szerint különösen jelentős *A világháborús rendeletek revíziója* című fejezet, amelyben a szerző tételesen vizsgálja az első világháború időszakában hozott, háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek 1937-ben történt felülvizsgálatát. Az eddig ismeretlen levéltári forrás 34 ilyen, az első világháború időszakában megjelent és még hatályban lévő törvényt és rendeletet említ. Ezek között található a sajtóról, a hazaárulók vagyoni felelősségéről, a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekményekről, a gyorsított bünvádi eljárásról és az árdragító visszaélésekről szóló 1915-ben és 1916-ban hozott törvények is. Ez a

tény fontos adalék a Horthy-korszak közjogi karakterének vizsgálata során, hiszen igazolja, hogy ezek a rendkívüli helyzetre született jogi normák az újabb háborús krízis előtt még hatályban voltak. A szerző igazolja azt is, hogy a korabeli igazságügyi apparátus (jogállamiságra utaló szakmai érveléssel) ezek hatálytalanítására törekedett.

A hazai közszolgálati pragmatika kutatásának, ezen belül különösen a bírói és ügyészi szolgálati jogviszony kérdéskörének vizsgálatához eddig ismeretlen adalékot szolgáltat a III. rész 12. pontjában tárgyalt alfejezete. Ebben az 1936. évi III. törvénycikk hivatali előkészítésének folyamatát követhetjük nyomon. Az eddig ismeretlen levéltári források nyomán megismerhetjük a törvény tartalmának kialakításában érdemi befolyással bíró politika és közjogi résztvevők álláspontját és azon szakapparátusi elemzéseket, amelyek a Harmadik Birodalom e tárgyú törvényhozási megoldásainak bírálatára vonatkoztak.

A szerzői tézisek- új tudományos eredmények

A szerző az értekezés tartalmi összefoglalásának is tekinthető téziseiben két kérdésre keresett választ. Az egyik, hogy megírható-e érdemben a volt Magyar Királyi Igazságügyminisztérium közigazgatás-története a kiegyezéstől (1867) a debreceni ideiglenes nemzetgyűlés megalakulásáig (1944. december 21.) a rendelkezésre álló fragmentált országos levéltári forrásanyag alapján. A másik, hogy igenlő válasz esetén milyen következtetések adódnak az igazságügyi szaktárcának és mindenkori vezetőinek az alkotmányos közjogi keretek között elfoglalt helyéről és kifejtett igazgatási, jogpolitikai tevékenységéről, különös tekintettel a polgári kori parlamentarizmus és jogállamiság követelményeire.

A levéltári források (levéltárégés miatti) résszerűsége a hazai igazságszolgáltatás történeti feldolgozásának is alapvető kérdése. A primér források jelentős hiánya és a rendelkezésre álló levéltári források fragmentáltsága azonban – kutatói tapasztalataim szerint – az igazságügyi kormányzat polgári kori történetének vizsgálatában nem jelent gátló akadályt. Rendelkezés áll ugyanis a *Kormányjelentés és statisztikai évkönyv* rendkívül részletes és csaknem hiánytalan adatbázisa, és ebben fellelhetők az igazságügyi kormányzat éves jelentéseiről szóló beszámolók is. Ennek feldolgozása – éppen abból a szempontból, amely a második szerzői kérdésfelvetés szempontjából kellő adatokkal szolgál – alkalmas lenne a hiányzó elemek pótlására. Az igazságügyi tárca polgári kori történetének megírásához ezen kívül számos kapcsolódó forrás áll rendelkezésünkre. Ilyenek például az ügyvédi kamarák rendkívül terjedelmes levéltári iratai, amelyek önmagukban is elegendőek lennének a minisztérium felügyeleti jogát, vagy a kodifikációs tevékenység irányítását bemutató önálló értekezéshez. Rendkívül fontos, feldolgozásra váró forráskör a törvényhozó testületek költségvetési vitaanyaga, hiszen az igazságügyi költségek megállapítását rendszerint az ágazat feladataihoz kötődő éles közpolitikai és szakmai viták kísérték.

Ezek alapján a szerzővel egyezően pozitív választ lehet adni mindkét tézisbeli felvetésre. Örömrökre szolgál, hogy Antal Tamás vállalta a levéltári forrásfeltárást és kellő alapot szolgáltatott a hazai igazságszolgáltatás történetének további kutatásához.

Összegzés

Antal Tamás értekezése megfelel az MTA doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek. A disszertáció téziseit elfogadom, annak nyilvános vitára történő kitűzését támogatom és az MTA doktori cím odaítélését javaslom.

Budapest, 2026. január 12.

Stipta István
az MTA doktora